

Milli memarlığımızın nadir nümunəsi

Rəhman Salmanlı

Dünyada neft Bakısı kimi tanınan paytaxtımız bu gün beynəlxalq aləmdə həm də qədim abidələr, heykəllər şəhəri kimi qəbul olunur. Gündən-günə gözəlləşən Bakıda Şərqlə Qərb arxitektura ənənələrini özündə ehtiva edən, yerli memarlıq abidəsi kimi tanınan qədim binalarda, küçə və meydanlarda, park və xiyabanlarda ziyarətinə minlərlə insanın gəldiyi 42-dən çox heykəl, 11 büst və 9 abidə, neçə-neçə barelyef, muzey, ibadət yeri, saray, malikanə, mülk, habelə göydələn var ki, bunlar da qürur doğurur.

Xəzərin mirvari boyunbağısı adlandırılan Dənizkənarı bulvarını, bu dənizin sahilində Bakının özü qədər qədim tarixə malik, milli memarlığımızın nadir nümunəsi hesab edilən Qız qalasını görənlər, xüsusən də turistlər, səyyahlar, arxitektor və coğrafiyaşünaslar bu abidəyə heyran qalırlar.

Qız qalası "İçərişəhər" Dövlət Tarix-Memarlıq Qoruğu ərazisində yerləşir. Daşdan hörülmüş nəhəng silindr formasında olan bu abidənin hündürlüyü şimal tərəfdən 28, cənub tərəfdən isə 31 metrdir. Təməl hissədə qala divarlarının qalınlığı 5 metrə, 8-ci mərtəbədə yuxarıda isə 4 metrə çatır. Qala 8 günbəzdən ibarətdir ki, onlar da qalanı 8 mərtəbəyə bölür. Hər mərtəbə yonma daşlarla tikilmiş, günbəz formalı tavanla örtülmüşdür.

Daşla hörülmüş bu tavanların ortasında dairəvi deşiklər vardır. Deşiklər şaquli xətt istiqamətindədir. Belə ki, səkkizinci mərtəbənin tavanının ortasında olan dairəvi deşikdən baxdıqda birinci mərtəbənin döşəməsini görmək mümkündür. Qalaya yeganə giriş yolu onun qərb tərəfindən - 2 metr hündürlükdə və 1 metrden artıq tağlı qapıdadır. Qız qalasının yuxarıdan görünüşü günəşi və odu bildirən, Azərbaycanda geniş yayılmış "buta" işarəsinə oxşayır.

Qız qalası unikal-konstruktiv quruluşuna görə nəinki Azərbaycanda, eləcə də Yaxın Şərqdə analoqu olmayan bir abidədir.

Bu ilin noyabrında paytaxt Bakı Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İqlim Dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiyasının Tərəflər Konfransının 29-cu sessiyasının (COP29) keçirilməsinə evsahibliyi edəcək. Həmin günlərdə minlərlə əcnəbi vətəndaş şəhərimizdə qonaq olarkən istirahət saatlarında Bakının gəzməli, görməli yerlərinə baş çəkəcək. Çox güman ki, onların ilk görmək istədikləri Qız qalası olacaq.

Qalanın adı əfsanələrlə bağlıdır

Buraya ilk dəfə yolu düşən yerli sakinlərdə də, turistlərdə də çox zaman qalanın adı maraqlı doğurur. Qalanın adının etimologiyası ilə bağlı mübahisələr indiyə qədər sənədlənməmişdir. Onun ucaldılma tarixi və mahiyyəti yetərinə müəmmalıdır. Qız qalasının adının mənşəyi çoxsaylı əfsanələrlə bağlıdır. Bəzi müəlliflərin fikrincə, qalanın adı Bakı xanının qızının adı ilə bağlı olduğu üçün Qız qalası adlandırılmışdır. Belə ki, rəvayətə görə, qardaşı (bəzi mənbələrdə hökmdar atası) tərəfindən qalada saxlanılan qız bu əzaba dözməyərək özünü qalanın başından ataraq Xəzər dənizinin sularına qərq etmişdir. Söylənən digər əfsanələrdən biri də qalanın adının şahın aşiq olduğu və evlənmək üçün qala tikdirməyi ona şərt qoyan bir qıza həsr olunmasıdır. Bir çox tədqiqatçı-alimin fikrincə, bu, gözətçi qalası və yaxud müdafiə istehkamlarının bir hissəsidir, digər tədqiqatçılar onun qədim məbəd, başqaları isə bir növ rəsədxana olduğunu iddia edirlər. Bu fərziyələrin hər biri çoxlu sayda əsaslı dəlillərə söykənir. Lakin təyinatından asılı olmayaraq tikilinin misilsiz memarlıq abidəsi olması faktı danılmazdır. Məhz bu səbəbdən Qız qalası dövlətimiz tərəfindən dünya əhəmiyyətli abidə kimi mühafizə olunur. 2000-ci ilin dekabrında Qız qalası İçərişəhər və Şirvanşahlar sarayı ilə birlikdə UNESCO-nun Dünya İrs Siyahısına salınıb.

Memarlıq tarixində Qız qalası ilə müqayisə edilə biləcək abidə yoxdur

Qalanın tikilmə vaxtı ilə bağlı bir sıra fərziyələr var. Tədqiqatçıların fikrincə, memarlıq tarixində Qız qalası ilə müqayisə edilə biləcək abidə yoxdur. Abidənin yaşının Şumer dövründən başladığını iddia edən mütəxəssislər də var, XII yüzillikdə tikildiyini sübut etməyə çalışanlar da. Burada zaman fərqi tikilmə tarixi bilinməyən başqa abidələrdə olduğu kimi, bir neçə il deyil, hətta bir neçə əsr də deyil, 3000 ildən artıqdır.

Qız qalasının cənub-qərb divarında 14 metr hündürlükdə ərəb dilində qədim kufi xətti ilə yazılmış daş kitabə yerləşdirilmişdir. Yazıda "Qülleyi Məsud ibn Davud" sözləri həkk olunub. Yazı kalligrafik xüsusiyyətlərinə görə XII əsrə aid edilir. Bəzi alimlər burada qalanı ucaldan memarın adının həkk olunduğunu ehtimal edirlər.

Prezident İlham Əliyevin tapşırığı ilə qalada bərpa işləri aparılıb

Əsrlər bir-birini əvəzlədikcə Qız qalası təbii proseslərin təsiri nəticəsində zədələnərək ciddi təhlükə ilə üz-üzə qalsa da, bu möhtəşəm abidə tarixin bütün sınaqlarına sinə gərərək ümumilikdə öz ilkin görkəmini və strukturunu qoruyub saxlaya bilib. Ötən əsrin 60-cı illərində aparılan bərpa işlərindən sonra həmin abidə muzey kimi fəaliyyət göstərib. Dünya əhəmiyyətli bu abidənin qorunub saxlanması və mövcud görkəmdə gələcək nəsillərə çatdırılması üçün Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin tapşırığına əsasən, 2009-2013-cü illərdə burada konservasiya işləri aparılıb. Maddi-mədəni irsimizə həmişə diqqət və qayğı göstərən Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə görülən işlər nəticəsində Qız qalasının təkrarolunmaz görkəmi tam bərpa edilmiş, bu bənzərsiz abidə yenidən istifadəyə verilmişdir.

Qala daxilində muzey-ekspozisiya

Qalanın daxilində beynəlxalq standartlara uyğun müasir muzey ekspozisiyası yaradılıb. Konservasiya prosesi dövründə abidənin tarixinin və təyinatının öyrənilməsində mühüm rol oynaya biləcək elmi tədqiqatlar aparılıb. Qaladakı pilləkən yenisi ilə əvəz edilib.

Qız qalasının mərtəbələrində xüsusi monitorlarda bu abidənin tarixi, daxili strukturu, tikintisində məqsəd, təyinatı və sair məsələlərlə bağlı fərziyyələr, əfsanələr və digər maraqlı faktlar əks olunub. Ekspozisiyadakı stenddə qədim sənətkarlıq məmulatları barədə məlumat verilir. Hər bir mərtəbədə ekspozisiyaya uyğun işıqlandırma sistemi quraşdırılıb. Burada Qız qalasının müdafiə, istehkam, dini, rəsədxana və digər təyinatı barədə fərziyyələrlə, elmi araşdırmalarla tanış olmaq mümkündür. Monitorlarda Qız qalasının təyinatı barədə film nümayiş etdirilir.

Ekspozisiyada Qız qalasının özünəməxsus və bənzərsiz memarlığı geniş əksini tapıb. Burada orijinal maket qurulub. Maketin üzərindəki monitorla qalanın daxili strukturu barədə müfəssəl məlumat yerləşdirilib.

Köhnə Bakını əks etdirən monitorla şəhərin iqtisadi, gündəlik həyatı, dini və şəhərsalma mövzularına geniş yer ayrılıb. Burada Qız qalası haqqında əfsanələrlə də tanış olmaq mümkündür. Ekspozisiyanın növbəti bölməsində Qız qalasının müdafiə obyektini rolunu oynaması ilə bağlı fərziyyə və elmi araşdırmalardan bəhs edilir. Stenddə qədim silah nümunələri nümayiş olunur. Monitorlarda İçərişəhərin hərbi tarixi və burada baş verən döyüşlər əksini tapıb.

Qalada xüsusilə uşaqların böyük marağına səbəb olacaq "İçərişəhərin müdafiəsi" adlı interaktiv oyun da təqdim edilir.

"Qədim məbəd" bölməsindəki heliodispley orijinallığı ilə diqqəti cəlb edir

Ekspozisiyada Qız qalasının qədim rəsədxana rolunu oynaması fərziyyəsinə də geniş yer ayrılmışdır. Ümumiyyətlə, bu maddi-mədəniyyət abidəsində həyata keçirilən konservasiya işləri və yeni yaradılan muzey ekspozisiyası bura gələn hər bir kəsdə zəngin təəssürat və xoş ovqat yaradır. Onu da xüsusi qeyd edək ki, milli-mənəvi dəyərlərimizin, maddi-mədəniyyət abidələrimizin qorunub saxlanması və təbliğinə həssaslıqla yanaşan Heydər Əliyev Fondu konservasiya tədbirləri zamanı dəstəyini, o cümlədən ekoloji məsələlərin həllinə hərtərəfli köməyini əsirgəməmişdir.

Qız qalası Bakının qədim simvollarındandır. Keçmişlə bu günü qədimliyində və müasirliyində birləşdirən bu gözəl abidə onu ziyarət edənləri həmişə duyğulandırır. Çox güman ki, COP29-un davam etdiyi günlərdə Qız qalasını yerli turistlərlə yanaşı, Bakıya təşrif gətirmiş COP-un iştirakçıları, bir sözlə, xarici vətəndaşlar da məmnunluqla ziyarət edəcəklər.